

Træls

Inger Schoonderbeek Hansen

Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Aarhus Universitet

På Frederiksberg ligger det lille, hyggelige storbyteater [Teatret Riddersalen](#) fra 1914. Det grænser op til Frederiksberg Have, startede som traktørsted i 1834 under navnet Enighedslyst, og har et toilet *backstage* dekoreret af Storm P., der var direktør for teatret sidst i 1920'erne.

Storm P.'s toilet backstage.

De sidste år har teatrets “Kunstnerkabareten” afholdt pitch-maratonen *Alt om alting*; et arrangement hvor forskere og passionerede eksperter præsenterer hver sit fagområde på akkurat 12 minutter. Den der kommer tættest på de aftalte minutter, dvs. får pitchet sit emne bedst til tiden, får en lille præmie. Således præsenterede redaktør på Gyldendal Birthe Melgård sit fagområde “Karen Blixen” på basis af sit mangeårige arbejde med forfatterens værker; sognepræst ved Frederiksberg Kirke, Lars Gustav Lindhardt, indviede lytterne i hvad

man ikke kan sige fra en prædikestol; Birthe Larsen, ph.d. og lektor i økonomi ved Copenhagen Business School, fortalte om økonomisk ulighed. Vi var blevet inviteret af skuespiller og kreativ producent på Kunstnerkabareten Mette K. Madsen – hun havde fremført min Tænkepause *Jysk* da den sidste år blev præsenteret rundt om i landet. Af den grund pitchedede jeg det gode jyske ord **træls**. Det foregik sådan her:

Ved havnen i Århus ligger DOKK1, eller Dokken. Her er hovedbibliotek, Borgerservice, og det vrimler som regel med mennesker. Under selve Dokken er der parkeringshus, til trods for at Letbanen altså holder lige ved. Parkeringshuset er supersmart: En elevator tager ens bil med ned i dybet under bygningen og parkerer den der. Helt af sig selv. Af samme grund parkerer jeg aldrig min bil der. Men det giver nogle sjove århushistorier og god gammeldaws brok, for sådan noget teknik er jo dømt til at gå galt. Så brokker en bilejer på Trustpilot sig over at parkering i Dokken altid efterlader pletter på oversiden af sin bil, pletter der ligner fedt eller hydraulikolie. “De kan såmænd godt fjernes”, skriver han, “men de: da *træls*, ek å, at få på sin nyvasket bil. Det var ligesom ikke så:n i de gamle parkeringshuse!”

Mit oplæg handler om ordet **træls**, og det er faktisk overhovedet ikke **træls** at sige noget om **træls**! I kan i øvrigt takke Mette Madsen for det, men jeg var vist selv skyld i det? For jeg var så heldig at få Mette til at fremføre min lille bog, Tænkepausen *Jysk*, og i den forbindelse har vi været på turné sammen. Og her sagde jeg vist at ordet *træls* er *sån rejti jysk*.

Jeg håber derfor at I vil være med på en lille sproglig rejse for at undersøge hvad ordet **træls** er for en størrelse, hvad det betyder, og hvordan det bruges i jysk. Så kan det nemlig være at det også her, østover [talen foregik jo på Frederiksberg!], kan ende med at blive brugt – ja, på jysk manér.

Hvad er **træls** for et ord?

Rent grammatisk er ordet **træls** et tillægsord, dvs. det er en type ord der siger noget om en anden type ord som det er tæt forbundet med, nemlig et navneord. Så i *en gul bil* er *gul* tillægsord, mens *bil*

er navneord; *gul* siger nemlig noget om bilen, farven på bilen. Ikke? Det gælder for så vidt også for *træls*, fx *et træls arbejde*. Her skal jeg straks skynde mig at sige til jer ikke-tyder i salen at tyder altså ikke sætter et *t* efter tillægsord. Tyderne er jo mestre i at ‘sluge’ endelser, og de sluger altså også gerne et *t*. Fx siger vesttyden *æ gul hus* og *æ glas æ grøn* og ikke **æ gult hus* og **æ glas æ grønt*. Og det gælder også for **træls**, *et træls arbejde*, ikke **et trælst arbejde*.

Tillægsordet **træls** går tilbage til navneordet *en træl*, dvs. en betegnelse i det gamle Norden, i Vikingetiden, for en person der tilhører en anden person, eller der tilhører en institution eller staten. Det vi tidligere kaldte for *slave*, i dag bedre kendt som *slavegjort*. Disse personer, altså *trælle*, var typisk mænd, sjældnere kvinder, og de udførte hårdt og slidsomt arbejde. Navneordet *træl* kan derfor også betyde ‘person der udfører hårdt, groft, ringeagtet arbejde’ – som *Ordbog over det danske Sprog* skriver. Mens navneordet *træl* er kendt rimelig lang tid tilbage i historien, er tillægsordet **træls** en relativ ny orddannelse, dvs. et nyudviklet ord der er dannet af et eksisterende ord. Selve formen **træls**, altså *træl + s* er ejefald, eller genitiv, ligesom vi kender det fra fx *RiddersalenS gæster* og *KunstnerkabaretenS beværtning* – altså det *s* vi klistrer fast til et af ordene, så to ord ligesom hører sammen, det ene ejer det andet. Det gælder så også for **træls**, og det betyder at *et træls arbejde* i grunden betyder *en træls arbejde*.

Faktisk er der sket det samme med tillægsord som *stakkels*, fx i *den stakkels hund, han fik et glasskår i poten*. *Stakkels* er oprindeligt ejefald af *stakkel*, der igen kommer af *stav-karl*, dvs. en ‘omvandrende tigger’. Eller *skarns* i fx *en skarns knægt af skarn*, dvs. ‘noget værdiløst affald, noget skidt’. Men ellers er der ret få tillægsord med *-s* i dansk.

Det relativt nyopståede **træls** bliver først brugt i skriftsproget omkring 1900. Det betyder at vi fra omkring dét tidspunkt har nogle af de første, skriftlige beviser for at nogen har brugt **træls**. Og når et ord bliver brugt i skriftsproget, så må der være noget om det! Det får en vis status. Fx skriver Georg Brandes et sted i sine værker *det enstonigt trælse*, altså i bøjet form, men med nogenlunde samme betydning som vi kender den i dag. **Træls** fik nok noget af en renæssance i 1980’erne i slipstrømmen på Nils Malmros’ film, og derfra spredte det sig rundt om i landet. **Træls** optræder endda i *Den Danske Ordbog* der tilføjer “især

Jylland”, og også i *Retskrivningsordbogen* – begge er ret så fornemme værker. De unge i dag siger nok mindst lige så ofte *det er nederen* eller blot *fuck*.

I kan måske også høre at jeg udtaler **træls** uden stød, altså jeg siger ikke *træl's*. Langt de fleste danskere i den østlige del af Danmark ville nemlig have stød i lignende sproglige omgivelser, dvs. i ord der ender på stemt og ustemt konsonant. I ord som *hals*, *kant*, *damp* og *folk* har de fleste jyder nemlig ikke stød som her i fx hovedstadsområdet – til gengæld har jyder stød i *lørdag*, *hammer* og *peber*!

Hvad betyder **træls**, og hvornår bruger jyder det?

Jeg er ansat på et lille forskningscenter på Aarhus Universitet hvor vi arbejder på en ordbog over de jyske dialekter, Jysk Ordbog. Den er baseret på et omfattende empirisk materiale der er samlet ind gennem årtier, og der belyser de jyske dialekter i perioden 1870-1930 i alle mulige sammenhænge. Ordbogens materiale er bl.a. en samling på ca. 3,1 mio. papirsedler; hver enkelt seddel har en oplysning om jysk dialekt i et givent geografisk område i Jylland og fra en given kilde. Samlingen er både alfabetisk og geografisk ordnet, og den er opbevaret i 14 store træskabe med 1.656 skuffer; der er ca. 1.900 sedler i hver skuffe. Når jeg nu vil vide mere om hvad **træls** betyder og hvordan det bruges i jysk, er det den samling, jeg skal søge i. Under ordet **træls** finder jeg ca. 100-150 papirsedler, og de angiver faktisk at ordet i jysk, dvs. talt dansk i Jylland, findes før 1900, og også mere eller mindre i den betydning vi kender i dag.

Der er nogle gode eksempler der fortæller om landbefolkningens hårde vilkår. Altså ikke kun om at *æ træls arbe* er hårdt, møjsommeligt og besværligt – men det har også synonyme som *slæbsk*, *slidsom*, *bøddelsk* og – med et andet godt jysk ord – *bøvlet*.

Mere specifikt bliver det i eksempler som *de: træls å gå å hak roer dag efter dag* eller *høsten er træls i et våd år*. For landmanden var og er omstændighederne for at kunne udføre sit arbejde jo altafgørende, og mens vi byboer i dag måske nok ville kalde dette overdrevne fokus på naturen som brok, er der en vis resignation i en udtalelse som *vejen er træls*, dvs. den var ufremkommeligt for hvad enten det var sand eller klæbrig mudder, for arbejdsvognen sad fast i den – og *dé: træls*, men det var og er et vilkår.

På det mere personlige eller sociale plan brugte de gamle jyder – faktisk som i dag – også **træls**, men her betyder det snarere ‘irriterende’. Fx i *han var træls å snak mæ, for han sku’ altid pra:l sån* – og hvis der er noget man ikke gør i Jylland, så er det at prale! Nogen eller noget kunne endda være *en træls hund*, altså nogen eller noget der er besværlig, fx en nabo eller en gammel cykel.

Der hvor jeg måske selv begynder at synes at den jyske underdrivelse bliver kørt ud i det ekstreme, er i eksempler som *de: træls at komme igennem* eller *de: en træls tid* som man kunne sige til og om nogen der havde mistet et nært familiemedlem. Det er jo ikke bare **træls**, men det må da være helt forfærdelig trist!

For at finde ud af om og hvordan jyder – og andre – bruger **træls** i dag, skal jeg slå ordet op i nogle større, online tekstsamlinger, dvs. korpora, eller også kan jeg google, ligesom jeg gjorde med de trælse pletter på bilen i Århus. Allerførst er der jo sket en del i samfundet, og med sproget. Det er derfor nemt og hurtigt at sætte et par emojis bag *det var da træls at høre* som kommentar på, at ens Facebook-ven har fået en alvorlig sygdom.

Den anden dag hørte jeg et lignende eksempel. Huxi Bach snakkede i sin podcast Ubegribeligt med sin katastrofe-ekspert Rasmus Dahlberg om vulkanudbruddet ved Pompeji i år 79 efter Kristi fødsel. Allerede ret hurtigt smed Rasmus fagordet *pyroklastisk katastrofe* på bordet, altså noget med ild og flammer. Det er et vulkanudbrud med det hele, skal jeg hilse at sige, og Rasmus var ret så malerisk i sin beskrivelse: “Der løber sådan nogle laviner af aske og lava ned ad siden som laver sådan nogle ildstorme, som blæser ned ad siderne. Det går stærkt – 100 km i timen”. Og så siger Rasmus: *De:: træls!* “Ja”, siger Huxi, *de: ret træls*. Altså, der døde flere tusinde mennesker, det er da helt forfærdeligt!!! Forresten: Huxi er fra Aalborg, Rasmus er født i Faaborg i det sydfynske hvor de ikke har stød.

Så hvis I vil bruge ordet **træls** som en rigtig jyde, så sig *træ:ls*, uden stød. Sæt aldrig et *t* efter det. Og prøv at flytte dine egne grænser for hvornår du bruger **træls** når noget er anstrengende, problematisk eller – – – ja, **træls**.

En fornem tilskuer på Teatret Riddersalen.